

Eörsi István

Emlékezés a régi szép időkre

[Részletek egy készülő könyv* első fejezetéből]^{a)}

1.

1956. december 9-én reggel megcsókoltam anyámat (Vera a két gyerekkel éppen a saját anyjánál tartózkodott), és azt ígértem neki, hogy ebédre hazaérek. Ígéretemet némi késéssel váltottam be, 1960. augusztus 20-án érkeztem csak haza, igaz, még a délelőtti órákban. A szóban forgó ebéd időközben elhűlt és elpárolgott, és anyám nem volt Pesten, Verát viszont otthon találtam. Éppen soros levelét írta nekem a börtönbe, felállt, teljes testében remegett. Lehetetlen volt bármit is mondani. Bözsi, a bejárónőnk, aki beengedett a lakásba, örömkurjongását halkabba srófolva tapintatosan behúzta maga mögött az ajtót.

2.

Azon a vasárnapi napon – 1956. december 9-én – az építőmunkások Dózsa György úti székházába mentem, annak biztos tudatában, hogy történelmi események tanúja leszek. A Nagy-budapesti Központi Munkástanács ugyanis előző nap titkos határozatot hozott arról, hogy 48 órás országos általános sztrájkot hirdet. Ezen az ülésen is jelen voltam, mint az Írószövetség Forradalmi Bizottságának a Nagy-budapesti Központi Munkástanácsba delegált összekötője – lelkesen és szorongva hallgattam a mind elkezeredettebb felszólalásokat. A kormány halogató taktikája már egyetlen küldöttet sem tévesztett meg: ígérgetnek, fenyegetnek, Pesten tárgyalnak, vidéken a munkások közé lövetnek, és végül – ha már elég erősnek érzik magukat – szétzúzzák a munkástanácsot, és helyreállítják monolit hatalmukat.

Miben reménykedhettem, míg Szemere utcai lakásomtól a Dózsa György út felé baktattam? Politikai értelemben nem voltam derűlátó, annyi bizonyos. 1956. november 4-ének hajnal óta, amikor érthetetlen okból felriadtam, a rádióból meghallottam Nagy Imre hangját, és értesültem Magyarország szovjet lerohanásáról, egy percre sem hitegettem magam azzal, hogy a megszállók csak vikendezni jöttek. Két nap múlva – még folytak az utcai harcok Pesten – egy verset írtam, melyben megjósoltam, hogy „új Bach-korszak közelít”, hogy senki sem segíthet, és hogy se visszaút, se kiút nem kínálkozik az ország számára. Egy nagy „és mégis”-sel azon-

ban – a magyar irodalom régi és új, mindig időszertű „mégis”-ével – megkockáztattam azt az állítást, hogy a vereség ellenére is a „hetyke és hős fiúk”, a forradalmárok győztek.

Hasonló érzésekkel baktathattam az építőmunkások háza felé: a vereséget kikerülhetetlennek láttam, mégis örültem a sztrájknak és a radikális munkásvezetők előretörésének. A bennem lappangó moralista feltehetően vigaszt lelt abban, hogy akadnak emberek, akik egy bukásra kárhoytatott közösség szószólóiként nem cselekedeteik közvetlen esélyeit és személyes következményeit mérlegelik, hanem azt teszik, amit szívük parancsol, vagy – kantiánus megfogalmazásban – amit minden ember számára a cselekvés általános törvényévé emelnének. Fel kellett vetnem azt az általános kérdést, hogy miként viselkedjünk reménytelen történelmi helyzetben. Akkoriban alakult ki az az adys meggyőződés, hogy meg kell maradnunk magoknak hó alatt. Amíg nem rajzolódnak ki fölöttünk a roppant gomba körvonalai, addig feltételezhetjük, hogy mindig csak a konkrét, belátható helyzet reménytelen, de a történelem nem ér véget látkörünk határán, és ezért meg kell őriznünk magunkat az előre-nem-sejthető eshetőségek számára. Ez a magatartás – ha túlélhető – kárpótlással kecsegtet a belőle fakadó veszteségekért: önbizalmat ad, jóérzést okoz, és ha a szorongató félelem nem szól közbe, még emésztésünket is megkönnyíti.

Valamikor december első napjaiban az írószövetségben félrehívtam Déry Tibort, hogy beszámoljak neki az előző napi munkástanácsülésről, amikor odalépett hozzánk Illyés Gyula társaságában Horváth Zoltán egykori szociáldemokrata politikus, aki mint a Rákosi-féle börtönök foglya és okos ember nagy becsben állt. Felszólította Déryt és Illyést, hogy írjanak a Népszabadság számára. Ha morális finnyáságból nem hajlandók erre, kiszolgáltatják Kádárt az ávós újságíróknak, és retentenes idők köszöntenek ránk. Csak úgy menthetjük meg, ami menthető, ha mi foglaljuk el a sajtót, és ahol lehet, a hatalmi pozíciókat is. Ezen a ponton közbekotyogtam, és kértem a két író, hogy ne hallgassanak Horváthra; nem hagyhatják cserben a munkásokat, akik továbbra sem ismerik el a november negyedik fordulatot, szembeszögülnek a kormánnyal, és az írószövetségre – különösképpen Déryre és Illyésre – nagy tisztelettel és várákozással néznek. Horváth el akart hessenteni, mint va-

a) A rövidítéseket – a szerző jóváhagyásával – szerkesztőségünk végezte.

lami legyet, de én csak fújtam a magamét: amíg a munkásság ellenáll, az értelmiség nem kollaborálhat. Akkor hallgattam csak el, amikor Déry – minthogy Illyés nevében is – megnyugtatót. Persze nélkülem sem álltak volna kötélnek, akkor ez még valóban járhatatlan út lett volna a számukra. Hozzáteszem, hogy tudomásom szerint Horváth sem követte a saját tanácsát. Logikus ajánlata alapján téves helyzetmegítélésen alapult. Figyelmem kívül hagyta, hogy november negyedike új formákat teremtett; olyan emberek kerestettek, akik nem újjáalakítják, hanem betöltik ezeket a formákat. Akkoriban csak érzelmi érveket tudtam felsorakoztatni Horváth-tal szemben, és mégis ez az epizód kényszerített először arra, hogy megfogalmazzam ebben a fojtogató helyzetben magatartászményemet. Ekkor mondtam magamnak először: „Mag hó alatt”, és ezért örültem – szorongva bár – a munkástanács sztrájkos döntésének. Mindennél fontosabbnak véltem, hogy a nemzet – és ezen belül elsősorban a munkásosztály – megőrizze erkölcsi integritását.

Az építómunkás-székház ötödik emelete felé kapaszkodva feltűnt, hogy milyen sok fiatalember lófrál a lépcsőház körül. Jó néhányan biliárdoztak is, és én mulatságosnak találtam, hogy éppen vasárnap reggel hódolnak ennek a szenvedélyüknek. Még meg is álltam a lépcsőn, hogy felülnézetből élvezzem kicsit a játék szépségeit. Meghökkenve tapasztaltam, hogy kontárok döfködik a golyókat. Ha már vasárnap kora reggel idevonzza őket a játékszenvedély, gondoltam, igazán beletalálhatnak egyszer-kétszer a lukba.

Az ötödik emeleten ugyanaz a bőrkabátos fiatalember fogadott, aki eddig is ellenőrizte az ülésterem ajtajában a befelé igyekvők megbízólevelét. Papíromat ezúttal is elkérte, de nem adta vissza, hanem egy kisebb szobába tessékelt. Itt értesültem arról, hogy a munkástanácsot betiltották, bennünket pedig őrizetbe vettek.

Életemnek ez a fordulata nem ért váratlanul. Már november közepén letartóztatták jó barátomat, Angyal Istvánt, a Tűzoltó utcai felkelőcsoport volt parancsnokát,* akinek segítettem a szovjet csapatok kivonulását és a törvényes Nagy Imre-kormány visszaállítását követelő röplapokat előállítani. December 4-én letartóztatták Obersovszky Gyula újságíró, majd 6-án legjobb barátomat, Gáli Józsefet – *Élünk* című illegális lapjuk munkatársa voltam, és részt vettem egyéb vállalkozásaikban és tervezéseikben is. Szabad életem napjai meg voltak számlálva. Ez olyannyira nyílt titok volt, hogy legkülönbözőbb ismerőseim az ország elhagyására buzdítottak, orvos-barátom, L. pedig felajánlotta, hogy felvesz a szanatóriumába, míg az idők meg nem nyugszanak. Én azonban nem akartam szökni, sőt még csak elbújni sem, míg az országban szervezett ellenállás tapasztalható. Úgy gondoltam, a forradalmárt megsemmisíti a szökés, hacsak nem életét menti. (Véleményemet a börtönben sem változtattam meg, mint ezt egy

1957 májusában, közvetlenül az első tárgyalásom előtt írott versem bizonyítja:

**Reménybe szóva áll a hús,
már félig-meddig romlott,
egy konzervbe bezárva hús:
ilyenek vagyunk, mi foglyok!**

**Moslékon élünk: szédeleg,
ki hirtelen áll fel az ágyról,
agyvelőnk hígul, szétreped
az ész abroncsa a vágtyól.**

**Marakszunk akár a kutyák
egymás torkának ugorva,
alig várjuk az éjszakát,
inkább marjon a bolha!**

**Akarnom kellett volna csak,
s köröttem zszibongna máris
– fejemen neon dísz-sisak –
a meztelen fényű Párizs!**

**Csak köznapi gondom volna ott,
s érdemelt gyönyörűségem –
itt láncban is csak rab vagyok,
ott szolgává tenne a szégyen.**

Fél tizenegyig összegyűjtötték mindazokat, akik befutottak a munkástanács ülésére, és nem fordultak sarkon a biliárdbajnokok láttán. Azután egyenként elvezettek bennünket. Kísérőül fejenként két kibert** rendelték mellénk. Nekem egy negyven év körüli zömök úr és egy fürtös ifjanc jutott. Már a lépcsőházban üvöltözni kezdtem: „Eörsi István író vagyok, értesítsék az írószövetséget, a családomat, értesítsék Déry Tibort!” A biliárdozók álmélkodva néztek rám, úgy vélem, én voltam az első, aki efféle megbízatást szeretett volna rájuk osztani. Amikor az utcán is folytattam a kiabálást, az idősebb úr rámszólt, hogy fogjam be a pofámat, és figyelmeztetett, hogy lelőnek, ha szökni próbálok. Szökni nem próbáltam, de el sem hallgattam. Most is emlékezetembe tudom idézni egy idősebb nő riadt arc kifejezését, ahogy rám bámult a járda széléről: egy huszonöt éves, már erőteljesen kopaszodó, mégis csecsemőképű férfiút láthatott, amint fölöttébb derűsen ordibál, miközben két kopott felöltőjű, dühödt arc kifejezésű úr karon fogva ráncigálja egy autó felé, melynek hátsó ajtaját a sofőr szélesre tárta.

(Szeretném, ha e fenti leírást nem tekintenék egyszerűen az önszeretet megnyilatkozásának. Nem titkolom – hiába is próbálnám –, hogy dül bennem a gyöngédség, ha arról a múltbeli fickóról beszélek, akit az előző bekezdésben az autohoz vezettek. Az önirónia kétélű fegyverével próbálok döfködni magam, ha elborítanak

az efféle érzések. Az imént azonban nemcsak önarcké-
pemet rögzítettem boldogult úrfikoromból, hanem egy
megfigyelést is, mely a későbbi években százszorosan
beigazolódott. Minél derűsebb a rab, annál dühösebb a
foglár. Neki ugyanis létszükséglete az a meggyőződés,
hogy minden szempontból jobb helyzetben van, mint a
felügyeletére bízottak; ezen a meggyőződésen üt rést a
rabmosoly. Ezt hamar felismertem, talán már ott az ut-
cán, ott kezdtem el vigyorogni, ez a mosoly végigkísért
a börtönéveken, és rámdermedt, mint valami álarc, az-
óta sem tudom levetni. Így hát módomban állt tapasztal-
ni, hogy nemcsak a börtönbeli örök, hanem civil éle-
tünk felvigyázói, lelkiismeretünk és szabadságjogaink
überenczorai is, hatalmuk csúcán, elbizonytalanodnak
egy-egy mosolytól. „Vágj szenvedő arcot, vagy leg-
alább köhécselj egy kicsit” – tanácsolta a hetvenes évek
végén egy kollégánóm, amikor éppen kultúránk felvilá-
gosult szellemű irányítójához* készültem, valamely sé-
relmem ügyében. „Nem bírhatja elviselni, hogy hiába
ütnek-vágnak, mégis egészségesebb vagy és jobban ér-
zed magad a bőrödben, mint ők.”)

Az autó a Budapesti Rendőr-főkapitányság Deák téri
épületénél állt meg. Vagy százukat gyűjthettek oda,
munkástanácsosokat és másokat is, akiket nem ismer-
tem még. A kihallgatások több szobában folytak, és
nem voltak túl alaposak. Én, míg soromra vártam, azon
törtem a fejemet, hogy hol láttam már azt a fürtös fic-
kót, aki az imént oly pártfogóan nyúlt a hónom alá.
Egyszer csak peregni kezdett agyamban a film. Novem-
ber 14-e táján Angyal István elküld a Péterfy Sándor
utcai kórházból Baross tér környéki lakására, hogy hoz-
zak el onnan néhány csomag stencilezésre alkalmas pa-
pírt. Belépek a házba, átsétálok az udvarán, és a hátsó
lépcsőn megyek fel a második emeletre, ahogy Angyal
meghagyta nekem. A gangról lepillantok – az udvar
közepén ott áll a fürtös fiatalember, és felszegett fejvel
Angyalék lakásának irányába mered. Én tovább sétálok
két ajtóval, csöngetést mímelek, vagyis megnyomom a
csengő mellett a falat, aztán illő várakozás után lesétá-
lok megint. Mire az udvarra érek, a fürtös eltűnt. Visz-
szaloholok a Péterfy Sándor utcába, tudatom Pistával,
hogy a nyomában vannak. Megvonja vállát, a dolognak
ez a része nem érdekli.

Kihallgatásom során két kérdést tettek fel nekem. Az
elsőre – hogy mi volt a munkástanács előző napi hatá-
rozata – megtagadtam a választ, arra hivatkozva, hogy
valamennyien titoktartást fogadtunk. Ezenkívül még
csak az érdekelte őket, hogy miért kiabáltam az utcán.
Azóta az állam hatalmi és kulturális szerveivel érint-
kezve sok tapasztalatot halmoztam fel, így hát jobban
értem, mint akkoriban, hogy a Hivatalt, bármilyen le-
gyen is, szívem mélyébe rejtett, vagy akár kinyilvánított
meggyőződésemmél, de még kárhozatos tetteimnél is
jobban érdeklí magatartásom *stílusa*. Bármilyen állítás
megvitatható (vagy propagandisztikusan kifacsarható),

csaknem minden tett ellensúlyozható, de csak a stílus-
ból következtethet az Állam arra, hogy alattvalóvá fa-
raghatja-e az állampolgárt. Kihallgatóim természetesen
ismerték a munkástanács határozatát, és azt is tudták,
hogy én tudom, hogy ők tudják. Kérdésükkel sem infor-
mációra akartak szert tenni, hanem stílusomat tették
próbára. Kiabálásomnak sem tartalmát kifogásolták,
hanem rendtartássértő mivoltát. Homburg hercege**
kiérdevelte a halálos ítéletet, mert a választófejedelem
hadparancsát megszegve segítette győzelemre hadsere-
gét; és Magyarországon is joggal büntették a hetvenes
évek végén azt az egyetemistát, aki engedély nélkül
szervezett kormánypárti tüntetést.

Két óra tájban összetereltek bennünket, és egy rendőr-
tiszt – ezredes vagy alezredes – felolvasta annak a nyolc
személynek a nevét, akit bent fogtak. Mi többiek, mondta,
hazamehetünk, de melegen ajánlja, hogy ne ugráljunk to-
vább, és hagyjuk abba a hazudozást. Formás kis beszéde
után, a beállott csendben, nagy ámulatomra meghallottam
a saját hangomat: „Hazudik maga meg a Kádár.” Így az-
tán kilencediknek letartóztattak engem is.

3.

Megnyugtató érzés, hogy pár nap múlva mindenké-
pen letartóztattak volna. A Fő utcai börtönben kezdettől
fogva elsősorban Angyalról, Obersovszkyról, Gáliról, a
Péterfy Sándor utcai kórházban összesereglett felkelők-
ről, és ottani tevékenységemről faggattak, nem pedig a
munkástanácsról, ahol nem játszottam aktív szerepet. A
szóban forgó mondatra csak egyszer célzott kihallgató
tiszttem, rosszalló fejcsóválás kíséretében. A tárgyaláso-
mon sem idézték, nyilván tartottak a közönség derűsen
jóváhagyó nevetésétől, és talán attól is, hogy bizo-
nyítani próbálok állításomat. Csak az ítélet indokolásá-
ban szerepel, hogy én kijelentettem, miszerint: „A kor-
mány a munkástanács szétzavarásával nem old meg
semmit, a kormány elnöke az utóbbi időben többször
hazudott, a szovjet hadsereg jelenléte csak az ellenfor-
radalmat erősíti.”

Bölcsnek semmiképp sem nevezhető megnyilatkozá-
som pszichológiai magyarázata kézenfekvő: halálosan
fáradt voltam, hiszen alig aludtam azokban a hetekben;
ráadásul kétségbe ejtett a munkástanács betiltása
(ahogy egy gyász hír is letörhet, még ha felkészültünk is
rá). Mint értelmiségi, aki a marxizmus-leninizmus táp-
lálékán és a sztálini frazeológia mannáján serdültem fel,
eleve misztifikáltam a munkásosztályt, mint egyetlen
következetes forradalmi erőt. A munkások nem vesz-
thetik el, ugyebár, csak a láncukat, cserébe viszont egy
világot nyerhetnek. Nem fűzi őket érdek az őket kizsák-
mányoló társadalmi rend fenntartásához, ráadásul
könnyen szervezhetőek, mivel nem szétszórta dolgoz-
nak, mint a parasztok, hanem koncentráltan, nagy tö-

megekben. Na már most 1956. október 23-a és december 9-e között ezek a régebben megcsócsált és szánkba dugott aranyigazságok egyszerűen beigazolódtak. A munkások megdöbbenően rövid idő alatt létrehozták önálló szervezeteiket, amelyek érdek-képviseleti feladatkörüket messze meghaladva politikai és erkölcsi hatalommá nőttek. A fegyveres ellenállás leverése után – ha egy modernül felszerelt hadsereg „leverheti” puskákkal és Molotov-koktélokkal felszerelt fiatalemberek szétszórt csoportjait – a Nagy-budapesti Központi Munkástanács két-három hét alatt kettős hatalmat hozott létre, erőszakszervezetek nélkül, halálos fenyegettségben. Az egyik oldalon egy bábkormány, a szovjet szuperhatalom védőszárnyai alatt, biztonságosan újjászerveződő hatalmi apparátusával, a másikon a lakosság túlnyomó többségének aktív támogatása vagy legalábbis kimutatott rokonszenve. Álmélkodva láttam, hogyan építik ki a munkások Magyarországon még-sohasem-látott demokratikus szervezeteiket, és miképp próbálnának, a sztálinizmustól megundorodva, a legkülönfélébb – gyakran antikommunista és antimarxista – frazeológiával egy öngazgatáson alapuló, pluralista szocializmust megvalósítani. A „szocializmus” kifejezés persze nem annyira a szónoki fordulatokban volt jelen – az efféle szavak már abban az időben is hihetetlen mértékben devalválódtak, bár még messze voltunk az értékcsökkenés mai színvonalától –, hanem a gondolkodás mélyén, abban a magától értetődő pátozásban, ahogyan a munkások *köztulajdonba* akarták venni a gyárakat és bányákat. Különösen mélyen hatott rám, hogy milyen finom ösztönrel választják ki vezetőiket, és hogy ezekben az indulatoktól fűtött, radikális emberekben mennyi realitásérzék, visszafogottság és felelősség munkál. Hallottam például, amint Rác Sándor, a Nagy-budapesti Központi Munkástanács huszonhárom éves elnöke könyörögve, majd egyre dühösebben próbált meggyőzni egy vidéki bányászt arról, hogy a fenntartási munkálatokat folytatniuk kell. „Nem semmisíthetitek meg a munkahelyeiteket, a saját jövőtöket semmisíthetitek meg akkor, értsétek meg!” – üvöltötte a telefonba, az általa meghirdetett országos sztrájk kellős közepén. „Megmondtam Kádár úrnak, bennem is van annyi kommunista vér, hogy ne bírjam elviselni, ha a munkásokat lövik” – mondta december 8-án, a munkástanács sorsdöntő ülésén, amikor hírül vette, hogy a karhatalom Salgótarjánban belelőtt a tömegbe. Rác természetesen nem volt kommunista, de én, aki annak vallottam maga, döbbenet szeretettel hallgattam ezt az önjellemzést, egy olyan gyűlésen, ahol a küldöttek többsége történelmi tapasztalatai alapján, a kommunistaságot egyszerűen a hazaárulással és a véres önkényuralommal azonosította.

A Nagy-budapesti Központi Munkástanács betiltásakor a céltalanság mindent elleplező érzése fogott el. Az úszó már régóta érezte, hogy engedik le alatta a meden-

ce vizét, de most egyszer csak térde a betonba ütdött. Tudtam, hogy ettől a pillanattól kezdve semmit sem tehetek, alkatomtól idegen tétlenségre vagyok ítélve. Ha elvből nem szökök meg, és a bujkálást kilátástalannak tartom, akkor csak a pufajkásoknak becézett különítményesek* lépteit leshetem, hogy mikor jönnek fel a lépcsőn és állnak meg ajtóm előtt. Nem állíthatom, hogy mindezt végig is gondoltam, ellenkezőleg: mérlegelés nélkül böktém ki a letartóztatásomat előidéző mondatot, háttérben azonban ilyen érzések és megfontolások munkálhattak.

De miért kevertem bele tömör felszólalásomba Kádár nevét? Az öntudatlanul áhított célt a „Hazudik maga” szövegezéssel is elértem volna. E mondat bővítményének okairól még ma is nehéz beszélni, nemcsak azért, mert Magyarország politikai vezetője a mai napig (1986. október 26-a van) az a Kádár János, aki pártja élén az elmúlt harminc évben aprólékos gonddal és változékony módszerekkel próbálja kitörölni a nemzet kollektív emlékezetéből hatalomra kerülésének ízléstelen körülményeit – így hát személyével foglalkozva kényelmetlen kockázatot vállalok magamra. Ezt nem szívesen teszem, mert alapjában élveteg ember vagyok, aki a mártírkoszorúnál többre becsüli mondjuk a fokhagymás ürühúst. De azért sem könnyű e témáról értekezni, mert Kádár időközben nem lebecsülendő – bár az utóbbi időben némelyest megroggalt – tekintélyre tett szert odahaza és külföldön egyaránt. Így hát csúnya éveit visszaidézve olyan tapintatlannak bizonyulhatok, mint hogyha társaságban egy utcanőből lett úrihölgy előéletét kezdeném boncolgatni. Csakhogy a tapintatlanságnál rosszabbat is elkövethet egy író; például hogyha túl tapintatos.

Először 1954 őszén láttam a frissen szabadult Kádár Jánost a legendás munkáskerületben, Angyalföldön, ahol párttitkárként tanácsválasztási beszédet tartott. Csoóri Sándorral gyalogoltam ki oda, hogy meghallgassuk a jövő reménységét. Mert már reménység volt: régi – nem moszkovita – kommunista, akit Rákosi a belügyminiszteri székéből hurcoltatott börtönbe. A pribékek itt állítólag letépték a körmét, némelyest meg is nyúzták, és a fáma szerint Rákosi egyik legközelebbi gyilkostársának, Farkas Mihály hadseregtábornoknak a fia, Vladimir ezredesi rangban személyesen vizelt a szájába. Szabadulását annak az 1953 júliusában meghirdetett új kormányprogramnak köszönhetette, amely Nagy Imre nevéhez fűződik. Csoórral azért ballagtunk olyan nagyot a szóban forgó vasámapon, hogy meghallgassuk, miként áll ki Kádár János Nagy Imre mellett.

Kis késéssel érkezünk, Kádár már szónokolt egy összeeszkábált pódiumon, valami grund kellős közepén. Laza, szabálytalan és nem túl nagy tömegben munkások ácsorogtak a telken, beszélgettek, cigarettáztak, köpködték a tökmag héját, riasztó közöny, átörhettelennek látszó. Megpróbáltunk figyelni a szónokra, ami nem ment könnyen, mert a mikrofon pocsek volt, a

szél is fújt, és a közhangulat egykettőre ránktepedett. De ahogy közelebb húzódtunk, egy-két virágos kifejezés a fülünkbe szivárgott: „Ahogy népünk nagy vezére, Rákosi Mátyás elvtárs mondotta”, és „pártunk és népünk, Rákosi elvtárs vezetésével...” Kiábrándultan, üresen, egy illúzióval szegényebben indultunk haza.

Másodszor a forradalom idején, október 30-án láttam Kádárt, a parlament épületében, ahol én a Szabad Kossuth Rádió munkatársaként jeleskedtem. A rádió a parlamentből sugározta adásait, ezért nappalaim egy részét, sőt éjszakáim többségét is itt töltöttem. A szóban forgó napon jelentették be a pártok vezetői, hogy az egypártrendszer helyett ismét a demokratikus pártok 1945-ben létesült koalíciója veszi át a kormányzás felelősségét. Kádárt láttam is az ablakból, a Parlament egyik folyosóján beszélt, miközben a szobánkban a rádióból áradt a hangja. Arcán megrendülést véltem felfedezni, amikor „a tiszta, becsületes lelkű, őszinte szándékú kommunisták”-hoz folyamodott. Előtte a szöveg, és fel tudom idézni a hatását. Úgy éreztem, hozám szól, azt adja tudtomra, hogy a kommunista párt végre teljes egészében a forradalom alapjára helyezkedett. Ez nagy megnyugvással töltött el. Amikor ezekben a napokban Lukács György megkérdezte tőlem, hogy melyik pártba lépek be, azt válaszoltam, hogy egyelőre egyikbe se, de ha valamelyikbe belépnék, az csak a kommunista párt lehet. Meg akarom azonban várni, hogy kik kerülnek be az új vezetőségbe, és milyen őszintén kötelezi el magát a párt a forradalom mellett. Kádár fáradt arca, igaznak tetsző pátosza bizalommal töltött el. Ezt táplálta barátom, Angyal István is, aki a Tűzoltó utcai felkelők megbízásából el-eljárt a Parlamentbe, hogy a párt és a kormány vezetőivel tárgyaljon. Kádár, mint többször is mondta, sokkal kellemesebb partner Nagy Imréné, aki öreg, merev és konzervatív, és egyre csak azt hajtogatja, hogy tegyék le a fegyvert, különben nem tárgyal velük. Kádár ellenben november elsején még azt is megígérte, hogy a következő napon ellátogat a Tűzoltó ucába, és formálisan átveszi a kommunista felkelőcsoport parancsokságát.

Elsején este benyitott a szobánkba egy fiatalember, és takarót kért a fázó Kádár elvtárs számára. Én – Angyal szavaira gondolva – átadtam egyik pokrócomat. Mindenképpen meg akartam gátolni, hogy náthásan és tüszőgve jelenjen meg másnap a Tűzoltó utcában. Feltehetően ebbe a pokrócva burkolózva kocsikázott át Angyal Pisták helyett szórakozottságból a szovjet csapatokhoz, és engem a mai napig gyötör a gondolat, hogy elsősorban én vagyok felelős a nemzeti tragédiáért. Ha ugyanis első benyomásaimra hallgatok, és megtagadom tőle a pokrócot, talán a megfázástól felve nem indul útnak, és történelmünk a forradalom sínein gördül tovább.

A „hazug” jelző azonban, mely a rendőrkapitányságon kicsusszant a számon, elsősorban november negyediké után érlelődött meg bennem. Ekkor Kádár nem

volt abban a helyzetben, hogy igazat mondjon. A népakarat képviselőjének kellett feltüntetnie magát, holott a szovjet fegyverek nélkül egy percig sem maradhatott volna uralmon. A forradalom továbbfolytatójának és megmentőjének szerepét kellett eljátszania, miközben sztálinista támogatással megszüntette a forradalom szerveit, és felépítette a régi típusú, hatalmi monopóliumot élvező, centralizált párt- és államgépezetet. Amnesziát ígért, miközben folytak a letartóztatások, a munkástanácsokkal tárgyalt, miközben a karhatalmisták a munkások közé lóttek. A jugoszláv kormány kérésére írásban szavatolta egykori elvtársainak és barátainak a büntetlenségét, és aztán eltúrte, hogy szovjet államvédelmi tisztek elhurcolják őket, mielőtt kiléptek a jugoszláv követség épületéből. Ma is úgy vélem, hogy ezt a korszakát nehéz volna az említett ige nélkül jellemezni. Elkeseredésemet és többszörös csalódásomat okolhatom, hogy kimondására abban a kevésbé alkalmas pillanatban kerítettem sort.

4.

Délután beültettek egy nagy fekete kocsiba – Volgába vagy Csajkába – két ismeretlen kiber közé, és megindultunk a sötétedő utcákra a Duna irányába. Kísértesnek látszott a város – mintha mindenki természetellenesen sietett volna a félhomályban, a katonai autók, orosz járőrök és rendőrök között – az irrealitás érzése fogott el. A Lánchíd pesti hídfőjénél leállítottak bennünket. Az egyik úr kiszállt mellőlem, nyitva hagyva az autó ajtaját, és én – bár ponyvaregények és kalandfilmek sohasem hatottak rám – azon tűnődtem, hogy utánam lőnének-e, ha kiugranék és megpróbálnék elszaladni. Ez a lehetőség azonban inkább csak intellektuálisan kísértett, igazából meg voltam elégedve a dolgok állásával. Egyszerűen és simán ülestem az elkerülhetetlen.

A Lánchídon áthaladva gyanítani kezdtem, hogy a Fő utcai katonai börtönbe visznek. Mivel a forradalmat megelőzően sok politikai fogoly szabadult innen-onnan, akik mérvadó figyelmeztetések ellenére sem fogták be a szájukat, ez az intézmény legendás hírnévnek örvendett. Részben itt tárolták és idomították a koncepciók perек vádlottait és tanúit. A kihallgatók a szájhagyomány szerint különleges találékonyságról tettek tanúbizonyságot. Magam is ültem olyan emberrel, akinek tüket nyomtak a bőre alá, a hasába, a combjába, a puhább részekbe, és ezek évek múlva kalandos vándorútra keltek, borzalmas bonyodalmakat okozva. Hallottam olyan fogolyról (bár személyesen nem ismertem ilyet), akit levetkőztettek, megkötözték, hogy aztán a kihallgató különítmény egy hölgytagja kezelésbe vehesse a nemi szervét. Mielőtt valami hatás mutatkozzon, félholtra verték a delikvenst, amiért szexuális célzattal közeledik kihallgatójához. Vagy: összekötötték bokát és csuklót, a

térdhajlat és a könyök közt áthúztak egy rudat, ezt két íróasztalhoz rögzítették; a kihallgatott állampolgár fejével lefelé csüngött ebben a testhelyzetben az íróasztalok között, így csépeltek a talpát, majd pörgetni kezdték a rúd körül, és közben tülegelték, ahol csak érték. Később, már a börtönben, értesültem arról, hogy akit 1953 előtt a legfelső emeleten helyeztek el, az csak a hosszúra nyújtott éhhalál vagy a feltétel nélküli önfeladás között választhatott.

Noha már letartóztatásom előtt sok – azóta jórészt elfelejtettem – rémséget hallottam a Fő utcáról, mégis szorongás nélkül kászálódtam ki az autóból. Meg sem fordult a fejemben, hogy engem is bepréselhetnek a húsdarálóba. Születésemtől pislákol, sőt olykor lobog is bennem valami energia, melyet jobb kifejezés híján biológiai optimizmusnak neveznek. Ez ellentétbe kerülhet – többnyire ellentétbe is kerül – a társadalom és általában az emberiség jövőjével kapcsolatos jóslásaimmal és érzéseimmel. Némi cinizmussal azt szoktam mondani, hogy ha kétségbevonhatatlan bizonyossággal rájönnek arra, hogy egy hét múlva elpusztul a világ, egy héten át boldog volnék, amiért kitaláltam, amit senki más. Biológiai optimizmusom a ludas abban, hogy várakozással léptem át a börtön kapuján. Végre valami igazi dolog történik velem, új tapasztalatok, próbatétel. A börtön ügyebár, maga Lenin mondta, a kommunisták egyeteme, egész jövőm attól függ, hogy itt hogyan vizsgálom.

Aprócska ember fogadott a rácsos kapu túloldalán. Ruhája, haja, arca, mindene szürke volt, és áradt belőle az unalom. Aláírta az átvételi elismervényt, a kiberek eltávoztak, ásítózva rámszólt, hogy álljak egyenesen. Kiforgatta a zsebeimet, olyan közönyös képpel, mintha fogason lógott volna a ruhám, elkobozta a zsebkendőt, a bicskát, a kulcsaimat, a pénztárcámat. A pénzt megszámlolta, nyugtát írt róla, újra megállt velem szemben, nem volt több másfél méternél, egykedvűen végigtapogatott, ellenőrizte, hogy nincs-e gatyamadzagom, szerencsére akkoriban gombolható alsónadrágot viseltem. Már szinte szundikálva még egyszer végigméret, és elkérte a cipőfűzőmet. Én eközben vidáman szemlélttem ezt a manót, vidáman tűrtem unott buzgalmát, ilyen jellegű és színű élőlényt még sose láttam. Kifűztem a cipőmet, majd bal kézzel tartva övtelenített nadrágomat, mély meghajlással átnyújtottam neki jobb kezemmel a pertliket. Még meg is jegyeztem, hogy ennek semmi értelme, hiszen úgysem akarom felakasztani magam. Erre ő gyűlölet és gúny nélkül megkérdezte: „Miért nem?” Hangjában, most először, némi érdeklődés bujkált, és ekkor végre belémállt a félelem.

Kétpriccses cellában helyeztek el másodmagammal, de társamat, Tőke Ferencet csakhamar elvezették, azóta sem láttam. A Nagy-budapesti Központi Munkástanács tagja volt, néhány nap múlva hazaengedték, mire gyorsan átlépett a határon. Én ellenben ettől kezdve részt vettem abban a nagy népmozgalomban, amelyet „Ismerd meg hazád börtöneit” néven kereszteltem el.

A cellában öt lépést lehetett tenni ajtótól ablakig a priccsesek között. Az ablak valójában vakablak volt, ferdén a falba metszve, nem lehetett rajta kilátni. Belül sűrű drótfonatos háló védte. Az ajtó mellett az egyik sarokban vécé. A priccsen se matrac, se szalmazsák, csak egy pokróc. A fűtés gyatra volt, mondhatni szimbolikus. Estétől reggelig piszkossárga fényű lámpa világított. Takarodó után öltönyömben feküdtem le, és fülemre húztam nagykabátomat és a pokrócot. Két perc múlva az úr rugdalni kezdte kívülről a vasajtót. Kiderült, hogy kezemet a pokrócon kívül kell tartanom. Azt hittem, ennek az előírásnak hasonló oka lehet, mint a pertlielvételek: meg akarják gátolni, hogy láthatatlan végtagjaimmal az életemre törjek. Csak később derült ki, hogy az állam mindössze úszta férfiúságomra óhajt vigyázni.

Éjszaka felkészültem a kihallgatásomra: eltökéltem, hogy másnap tanúságot teszek a forradalom mellett, az eljárást törvénytelennek minősítem, és minden tényszerű felvilágosítást megtagadok. Csakhogy másnap a kutya sem hívatott. Várattak néhány napig a magánzárkán. Ez a trükk, mely csak fejletlen, kaotikus vagy zárójelbe tett jogrend esetén alkalmazható, a foglyot lélektanilag hátrányos helyzetbe hozza. Később sokszor hallottam kihallgatóktól, nevelőtisztektől, öröktől: „Nem kell magával elszámolnunk.” Az újdonsült rab, akivel letartóztatása után senki nem áll szóba, máris érzi e mondat igazságát, mielőtt még megfogalmazták volna a számára, őrizetbe vétele pillanatában a világ középpontjának véli magát, aztán kiderül, hogy csak porszem a gépezetben – benntartatják, amíg nekik tetszik, szőröstül-bőröstül a kezükben van. Hangulatváltozásomról képet ad letartóztatásom másnapján szerzett versem – azért „szerzet”, mert papír és írószer híján fejben alakítottam ki:

Alkony

Az alkony cellából is alkony –
rácson, vaskos üvegen át
súgja halkuló sugarát
a vézna decemberi alkony.

Sétálgatok fel és alá
két priccs között, de egymagam.
Csak két priccs és egy budi van,
hol sétálgatok fel s alá.

És körös-körül mindenütt
a fehérre meszelt falak
szürkülve világítanak –
falak ragyognak mindenütt.

Meszelt fal, kopár alkonyat –
alig várom, hogy első sárga
fényével lehányjon a lámpa
s elillanjon az alkonyat.

Első kihallgatásomig semmi ilyesmi nem történt, ami megragadhatott volna az emlékezetemben. Hatkor ébresztő, fekete kávéöltött, kenyérrög, kivisznek mosdani, az örök halk fütyentéseket hallatva kísérek az üres folyosón. Ha más rab tűnne fel – ezt később tapasztaltam –, azonnal arccal a falhoz állítanak. Végtelenné tetsző délelőtt, hasztalanul várom, hogy szólítsanak, aztán ebéd, melynek minősége a „még ehető” és „a már nem ehető” kategóriáival is meghatározható. Kezdődik a délután, a lámpagyújtás már az estével kecsesget, vacsoraféleség, nagy sokára takarodó, éjszaka ajtórugdosás, tízpercenként felébredek rá, mert a dermesztő hidegben hol ez, hol az a fogoly húzza álmában pokróc alá a kezét, márpedig az örök folyamatosan róják a folyosót, zárkától zárkáig osonnak, látom is néha, amint elfordul a kukucs-káló üvegét kintről elfedő kémkupakocska.

A szigorú napirend formába önti, de össze is mossa az időt. Az egyes napok kibírhatatlanul hosszúak, de a heteket, hónapokat és éveket egybeolvasztja az egyhangúság. Visszapillantva már suhanást érzünk, száguldást egy helyben, elemezhetetlen tompa zavart, mintha kioperálták volna azt a szervünket, mellyel érzéklni tudjuk az idő múlását. Közben persze az épp esedékes nap mintha állna. Már a Fő utcán elfogott az az érzés, hogy valamiféle Varázshegyre érkeztem, ha nem is önként, és nem is olyan kényelmesbe, mint Hans Castorp*, de akárcsak ő, a tagolt és egymásba ömlő idő diktatórikus uralma alá.

Első kihallgatásom, fogságom ötödik vagy hatodik napján, másképp zajlott le, mint ahogy elterveztem. 1945 és 1956 között az iskolákban, a szemináriumokon, az erkölcsnemesítő könyvekből azt tanultam, hogy a kommunista fogoly – egy Rákosi Mátyás, egy Dimitrov – a per során vádlottból vádlóvá lényegül át. Ezt csak úgy érheti el, ha első kihallgatásától az utolsó szó jogán elmondott beszédéig töretlenül hirdeti igazát, szembeállva a teljes elnyomó apparátussal. De amikor hosszú és kanyargós folyosói és lépcsőházi bolyongás után, melyet sűrű fütyögetések fűszereztek – két ór közt lépdeltem gyűrött öltönyömben, hátratett kézzel – végre beléptem a kihallgató szobájába, először egy fiatal orosz lektornőt pillantottam meg, akit már néhány éve ismertem, valami kiadónál dolgozott, és bővíletesen orosz kiejtéssel beszélt a magyar nyelvet. Csinos kicsi nő volt, mindig kacéran kedves és barátságos – így hát nem csoda, hogy kipottyantva még-fel-sem-vett szerepemből, vidáman felé hunyorítottam. Olyan pillantással meredt vissza rám, melytől egy nálam érzékenyebb lélek holtan terült volna el a padlón. Kinyílt a szomszéd szoba ajtaja, egy jól öltözött, frissen borotvált negyven év körüli úr jelent meg benne mosolyogva. Oroszul mutatkozott be, százasnak vagy őrnagynak mondta magát, és betessékelte a belső szobába. Itt helyet kínált, de ő maga nem ült le. A kis nő dühös arckifejezéssel helyet foglalt a sarokban.

Elsőször arra a kérdésre kellett felelnem, hogy miért tartóztattak le. Eltértem kitervelt stratégiámtól, mert ahelyett, hogy megtagadtam volna a választ vagy tiltakoztam volna, amiért orosz személy hallgat ki engem, a magyar állampolgárt, azt feleltem, hogy azért vagyok itt, mert hazugnak neveztem Kádárt. Az orosz legyintett, mosolygott, és arra kért, hogy saját érdekében válaszoljak komolyan a feltett kérdésekre. Én kitarítottam amellest, hogy ezért hoztak be, hiszen e mondat nélkül elengedtek volna. Az orosz a fejét csóválta, majd sétálni kezdett fel-alá az asztal túoldalán. A kis nő megismételte a kérdést, mire elmondtam, hogy őrizetbe vételemlre azért került sor, mert összekötő voltam két törvényesen működő testület: az Írószövetség Forradalmi Bizottsága és a Nagy-budapesti Központi Munkástanács között. A kis nő arckifejezésének megvető dühét egy pillanatra sem mérsékelve fordított, az orosz derűsen bólogatott, mint akit felnőtt léte re dajkamesével szórakoztatnak. Jókedve akkor sem mérséklődött, amikor közbeszóltam, és megkértem a kis nőt, hogy pontosan tolmácsoljon, ugyanis fogyatékos orosz tudásom ellenére észrevettem, hogy szövegemből elhagyta a „törvényesen működő” kifejezést. Fogjam be a pofámat, indítványozta a kis nő. Az orosz mosolygott, bólogatott, és igen elégedetten hallgatta, miként ecsetelem a munkástanács működésének törvényességét és betiltásának törvénytelenességét. Váratlanul megállt velem szemben az asztalnál, és megkérdezte: „Ismeri Obersovszky Gyulát és Gáli Józsefet?” Nagyon meglepett arcot vághattam, mert még szélesebb mosolyra húzta a száját. Igyekeztem úrrá lenni a helyzeten, és valami pimaszságot feleltem, olyasmit talán, mint „Hogy jön a csizma az asztalra?”, mire a kis nő a dühtől sistereregve rámrapakodott. Az orosz azonban csak legyintett, mosolygott, újra kezdte sétáját, és közben mintegy mellékesen megkérdezte, hogy miről beszélgettünk Sebestyén Miklós lakásán december másodikán délután két órától négyig? Még inkább meghökkentem, mert a mondott időpontban csakugyan jártunk Sebestyénnél, a munkástanács sajtóosztályának vezetőjénél. A munkástanács egy lap szerkesztésével akarta megbízni Obersovszkyt, és mi a hírgyűjtő és – illegalitás esetén – lapterjesztő hálózat kiépítésének módozatairól tanácskoztunk. Gálin és Obersovszkyn kívül még három tollforgatóval találkoztam ott. Sokat nevettem mind az ötükön, mert összetartozásuk jeléül fehér micisapkát viseltek, ami illegálisan ügyködő emberek esetében nem a legcélravezetőbb eljárás. Ezt többször is elmagyaráztam nekik, de hajthatatlanok voltak. „Nem ezen fogunk lebukni” – jelentette ki Gáli, és ebben igaza lett.

Válaszom kis késéssel született meg, de kellően határozottan sikerült: „Soha életemben nem jártam Sebestyén lakásán.” Az orosz mosolyogva bólintott, mint aki épp ezt a feleletet várta. A szekrényhez lépett, kiemelt onnan egy borítékot és fényképet varázsolt elém,

mint bűvész hóna alól fehér galambokat. A fehérsapkások után más arcok bukkantak fel, olyanok, akiket a Péterfy Sándor utcai kórházban láttam, vagy akik másutt buzgólkodtak illegális sajtótermékek előállításán – én egyre csak a fejemet ráztam, Gáli és Obersovszky kivételével senkit sem ismertem. Ő olyan mosollyal, mint akit magatartásom roppantul szórakoztat, újabb és újabb képeket rakott elé, ezúttal már hármásával, én még csak a fejemet ráztam vagy nagy ritkán ráböktem egy-egy ismeretlen arcra. Az orosz legyintett, mosolygott, és máris bővölte elé a következő három képet. Felpillantva láttam, hogy a kis nő ajka pengévé vékonyul a dühtől. Vidáman pillanthattam rá, mert „Ne bizalmaskodjon!” – sziszegte. Az orosz legyintett, és különlegesen lendületes mozdulattal elé terítette a következő három képet. A középső a Kémné volt – gyorsan a bal oldali képre mutattam. „Ezt ismerem” – mondtam –, „de sejtlemem sincs, honnan.”

Igazán sajnálom, hogy nem negyedszázaddal korábban rögzítettem élményeimet. Akkor még a Kémnével kapcsolatos legendákra is jobban emlékeztem. Hír szerint utcai harcokban és egyéni vállalkozásai során egyaránt hihetetlenül bátornak bizonyult. Vonzó külsejével állítólag nemegyszer magára vonta orosz katonák érdeklődését; félrevonult velük és lelőtte őket. Látták ápolónőruhában mentőautóból kiszállni, vérlázítóan kacér öltözékben sétálni katonák között. A legkülönfélébb fegyveres csoportokkal állt kapcsolatban, és jelentős volt röpirat-terjesztői munkálkodása is. Fegyvert a hírek szerint mindig tudott szerezni a rászorulóknak, és november folyamán többször szökött ki Ausztriába és vissza, így érdemelve ki a kémnéi hírnevet. Egy hivatalos brosúra* prostituáltként emlegeti. El tudom képzelni, hogy csakugyan gyakorolta egy időben ezt a legrégebb mesterséget. Feltűnő azonban, hogy e megbélyegzést rendszerint olyan tollforgatók – „történészek”, írók, újságírók – szokták használni a forradalom lejárata érdekében, akik nemcsak egyik vagy másik szervüket bocsátották áruba, hanem egész lényüket, intellektuális és morális képességeiket, szőröstül-bőröstül. A szellemi prostituált undorító fölénye a fizikai prostituálttal szemben az osztálytársadalmak logikájából következik. Ugyanebből az okból kifolyólag nézi le a vérbíró, ez az intellektuel, a hóhért, aki az ő döntéseit realizálja.

Én egyszer találkoztam a Kémnével, a Péterfy Sándor utcai kórház egyik orvosi szobájában. Gáli Jóskaival mentem oda, november tizedike táján. Az utcán piszok, törmelék, letört faágak. A tízdioptriás Jóska rosszul látott a félhomályban, belém karolt tehát, szemüveges feje, vézna testének ez a különleges éke („Krisztus legcsúnyább változata vagy”, szoktam volt neki mondani, amíg élt) messze fölöttem imbolygott. A Damjanich utcát, útvonalunkat hosszában lőték. Én még annyira gyáva voltam, hogy nem mertem kimutatni félelmemet,

de Jóska valamennyi dörrenésre görcsösen belém markolt. A kórház említett szobájában megmutattam neki a karomat: már kék foltok ékesítették. Bámulatot éreztem iránta, mert engem, ha ennyire félek, traktorral se lehetett volna a kórházig elvontatni.

Jóskán és a Kémnéen kívül még négyen-öten ücsörögtünk az ágyakon, székeken, és az *Élünk* előállításának és terjesztésének gondjairól beszélgettünk. Ezt a lapot Gáli és Obersovszky szerkesztette, és én is a munkatársa voltam. A Kémné – nagyon csinos, barna hajú lány feszes pulóverben, kigombolt fehér köpenyben – egyszer csak egy pisztolyt vesz elő a retiküljéből, és megkérdi, hogy ismerünk-e valami **Eörsit**? Ő ezt az **Eörsit** keresztül fogja lőni, mihelyt a nyomára akad. Ez az **Eörsi** ugyanis arra vetemedett, hogy elárulva az *Élünket* az *Október Huszonharmadika* című laphoz csatlakozott, amely látszólag forradalmi ugyan, valójában azonban a kormány szócsöve. Így hát arra kéri a jelenlevőket, hogy ha elő tudnák neki keríteni ezt az **Eörsit**... és ezzel feldobta, majd moziban gyakran látott ügyes mozdulattal elkapta pisztolyát. „Mit röhögsz?” – kérdezte Gálitól, aki hátravetette magát az ágyon, és nyert a boldogságában. „Azon röhög – magyaráztam –, hogy én vagyok az **Eörsi**.” Már a Markó utcai börtönben hallottam, hogy december ötödike táján letartóztatták ugyan a Kémné, meg is motozták, de melléhez nem nyúltak, vesztükre, mert amikor kiszálltak vele az autóból, a Kémné elkapta onnan a pisztolyát, két embert lelőtt, elmenekült, és túljutott a határon. Lehet, hogy ez is legenda, annyi azonban bizonyos, hogy bíróság elé nem került, és azóta egyetlen ismerősöm sem látta. Illetve volt néhány rabtársam, aki felismerte az Obersovszky–Gáli-féle per közönségének soraiban, ahol állítólag feketére festett hajjal és teljesen elváltoztatott külsővel pompázott. Én azonban hajlok arra a feltételezésre, hogy a fekete fűrtű szépség azért hasonlított olyan kevéssé a Kémnére, mert – így persze könnyű – nem volt azonos vele.

Amikor a Kémné sem ismertem fel, az orosz úr mosolygott és legyintett még egy utolsót, visszarakta a képeket a szekrénybe, és befejezettnek nyilvánította a kihallgatást. „Jól van – mondta –, ráérünk, van időnk, találkozunk még.” Csakugyan ráértünk, csakugyan volt időnk, de nem találkoztunk többet. Nyilván nem látott bennem elég fantáziát, mert átengedett magyar kártársainak.

5.

Emlékeimet, mint valami hálót, lebecsáljam a múlt mélyvizébe, hátha felszínre tudom ráncigálni K. F. főhadnagyot, aki néhány nap várakozás után átvette ügyemet az orosztól. Öt héten keresztül csaknem kizárólag ő hallgatott ki. Sokszor ültem a szobájában, ő háttal az

ablaknak, íróasztalánál, én szemben vele egy kisebb asztal mögött. Ez az elrendezés örömmel töltött el, mert láthattam a szemben lévő ház felső emeletét, és a háztető meredélyét is. Néha hó borította, ilyenkor jó kedvem támadt, a külvilág az üzente, hogy minden megy tovább, feltehetően még a síelés is.

K. F. arcát nehezen tudom felidézni. Harminc-harmincöt éves, barna hajú, szemüveges, puhaképű férfit látok, akinek külleme azonban zavarbaejtően egybemosódik S. úréval. S. úr társbérletben volt házasságom első évében, törülmetszett polgár, akinek udvarias modorán minduntalan átderengett a sértettség, amiért az én lakrészem nagyobb, mint az övé. Amikor apám, aki látogatónak jött hozzánk, a liftben halálos infarktust kapott, ő fogta a lábát, én a hóna alatt emeltem, így vittük be a testet a közös lakásba, és helyeztük el az új, zöld ággyra, miközben anyám újságpapírt helyezett el a halott sáros cipője alá.

Miközben felidézem e képet, kétségek rohannak meg: hátha S. úr és K. F. egy és ugyanaz a személy? Olyan kettős életű lény, aki a társbérletben polgári álcája mögött kommunista rendőrtisztet rejtegetett, a Fő utcán pedig, úgyszintén tip-top öltönyében, egy csalódott polgárt, aki érzületét zárójelbe téve elvégezte, amit a Hivatal elvárt tőle.

Milyen lehetett 1956 végén egy nyomozótiszt közérzete? Úgy vélem, zavarosabb és ellentmondásosabb, mint a rabok többségéé. Egy iszonyatos vereséget kellett megemléstienünk – az orosz tankok, melyek visszahívták őket a hivatalukba, még nyomatékosabbá tették a vereség katasztrófális méreteit. Baloldali foglyok tömegével – munkásokkal, értelmiségiekkel – szembeálltak, akik beismerő vallomás helyett az álláspontjukat védték. Meggyőződéseim szerint ez nem egy kihallgatott tett bensőleg bizonytalanná.

Az Államvédelmi Hatóság háborzongató története, főként népirtással határos tombolása 1949 és 1953 között elfeledtetni velünk, hogy 1945 után sokan meggyőződésből, a fasizmus gyűlöletétől áthatva vállalták a szolgálatot, és már bent voltak a gépezetben, amikor ez demokraták, szocialisták, kommunisták és általában a lakosság nemkívánatosnak minősített rétegei és egyedei ellen fordult. Nem maradt más választásuk: vagy vállalták az áldozatok sorsát – mert kiugrani csak ezen az áron lehetett –, vagy csinálták tovább, amit rájuk róttak. Ez esetben, önbecsülésük roncsainak megmentése érdekében el kellett hitetniük magukkal, hogy a világtörténelmi értelemben vett haladást szolgálják. Az önmegettés, még ha egyének gyakorolják is, túlzásokra csábít. Testületi keretek között mindenki túl akarja licitálni társát, az öngazolás mások magatartásából merít erőt, az öncsaló pátoszhoz kollektív drill társul. A szóban forgó munkaterületen ez egyrészt elállatiasodásra vezet, másrészt azonban az ajtón kitessékelt rossz lelkiismeret többnyire visszamászik az ablakon át.

Az 1956. november 4-ét követő időkben az államvédelmiek zöme viszolygott a kormánytól, amelyet szolgált. Az új vezetők többsége elítélte az ávót a forradalom napjaiban, nyilvánosan helyeselte a többpártrendszert, üdvözölte „Népünk dicsőséges felkelését”, hogy Kádárt idézzem, és még az ország semlegességének programjára is áment mondott. A hithű sztálinisták csak revizionista árulóknak tekinthették őket. Más belügyesek a rendszer általános válságának következtében megundorodtak korábbi tevékenységüktől, és kiábrándultan, cinikusan álltak ismét szolgálatba. A kocka már amúgy is el volt vetve, és ők nem akarták elveszíteni privilégiumaikat. Különben sem volt egyéb szakképzettségük. Ezek is, azok is tarthattak attól, hogy az új vezetők, akik közül sokat lecsuktak és megkínóztak a Rákosi-rendszerben, előbb-utóbb bosszút állnak rajtuk. Ehhez persze uralmon kellene maradniuk. A régi ávosok azonban átmeneti figuráknak tekintették őket, akiket az oroszok felhasználnak, mint a Rákosi-rendszer ilyen-amolyan áldozatait, hogy aztán, amikor már elvégezték a piszkos munkát, és elherdálták erkölcsi tőkésüküket, visszaadják a gyeplőt a kipróbált káderek kezébe. Nem képzelhették, hogy a Kreml inkább bízika-e szélkakasokban, mint ők.

Bizalmatlanságukat és zűrzavarukat fokozhatta a kiállt izgalmak okozta megrázkódtatás. A régi ávosokat október 23-a után korábbi áldozataik egy része és a velük azonosuló, olykor hisztérikusan felfokozott hangulatú tömeg halálra kereste. Ez némelyekből bosszúvágyat váltott ki, másokból szégyenérzést, mivel a nyilvánosság előtt kellett szembesülniük rémtetteikkel. Megint mások azt a tanulságot vonták le a történelem kanyaraiból, hogy jó lesz a rabokkal kesztyűs kézzel bánni, hiszen ki tudja, nem kerülnek-e egyszer még uralomra. Jól jellemzi az első hónapok bizonytalan légkörét, amit egy öreg őrmester mondott néhány hónappal később, már a Markó utcában, tartózkodó magatartásának magyarázataképpen: „Ebben a házban mindenkinek van egy téglája.” Az ilyen hangok idővel megritkultak.

Decemberben még, mint ezt rabtársaimtól tudom, nem egy kihallgatott tiszt nyíltan gyalázta „Kádár Apró Dögeit”*, ahogy akkoriban a vezető garnitúrát becéztek. Némelyek az „áruló” kifejezést használták velük kapcsolatban, és megígérték, hogy nemsokára ők népesítik be a még üres zárkakat. K. F. főhadnagy sohasem ragadtatta el ennyire magát; de nem titkolta, hogy a „kinti” események nyugtalansággal töltik el. Egy januári reggelen, amikor beléptem hozzá, nem szokott helyén, íróasztalánál ülve fogadott, hanem az ablaknál állt, háttal nekem. Épp csak félig fordult meg, láthattam profilból puha arcát, de továbbra is kifelé bámult. Aztán belekezdett egy monológba, és én alig hittem a fülemnek: „Tudja mit, Eörsi, talán maguknak volt igazuk. Kifordul a gyomrom. Higgye el, néha disszidálni sze-

retnék. Tudja, kik lépnek be manapság a pártba? Akik a pincében lapultak októberben, vagy besározódtak, a nyárspolgárok, akik az állásukat féltik. Elvekről itt már rég nincs szó. Tolongás és lihegés a megüriült helyekért. Kommunista csak elvétve akad köztük.” Megfordult, az asztalához ült, várta a válaszat. Én gyorsan becsuktam a számat, és ki se nyitottam jó ideig: hátha provokálni akar. Attól nem tartottam, hogy ronthatok a helyzetemen; de még a látszatát is el akartam kerülni annak, hogy beugrok neki. Mai ésszel úgy vélem, K. F. őszintén beszélt, de azért feltehetően jelentette volna, ha egyetértek vele.

Az idézett monológból a bűnüldöző szervek velem szemben alkalmazott taktikája is kiolvasható. Mi ugyebár világnézetünk alapvonalait tekintve elvtársak vagyunk, ha a válságos időkben eltérően viselkedtünk is. A helyzetet és a kilátásokat különféleképpen ítéljük meg, más-más szolidaritások foglyai vagyunk, ellentétesek a törekvéseink. De ugyanaz a gond gyötör bennünket: hol rejlenek a kommunizmus erkölcsi tartalékai Magyarországon? Mi a becsületes kommunista tennivalója, hic et hunc? Elképzelhető-e olyan kommunista vezetés, melyet hívei meggyőződésből támogatnak? A „talán maguknak volt igazuk”, amelyre szó szerint emlékszem, csak elvtársak közt alkalmazható, főként ha a párt lezúllására vonatkozik.

Ma már a hatalmon lévő európai „kommunisták” is csak a legszükségesebb esetben, az államrezon és a protokoll követelményeinek eleget téve alkalmazzák magukra a „kommunista” megjelölést, melyről senki se tudja, mit jelent. 1956-ban azonban még nem hasadt ennyi szilánkra a kommunizmus törzse, nem létezett kínai kommunizmus, eurokommunizmus, nem léteztek a különféle ázsiai variánsok, sem a deklaráltan nacionalista és militarista kinövések. Csak a jugoszláv modell jelentett konkurenciát a sztálinizmusnak, mely 1956 februárjában, a XX. szovjet pártkongresszuson ország-világ előtt eltökélte, hogy megszüntetve-megőrzi magát. A kommunisták akkoriban még abból indultak ki, hogy létezik egy „igazi” marxizmus-leninizmus. K. F. főhadnagy ennek a közös meggyőződésünknek a talapzatáról intézte hozám szavait. Azóta az „igazi” szó is devalválódott, egy lukas garast sem ér az ideológiai börzén, így hát én, még mindig a marxizmus hatása alatt, valamiféle antietatista szocializmus bővületében (marxizmus, szocializmus: milyen elmosódott jelentésű szavak ezek is!) álmélkodva veszem tudomásul, hogy annak idején, első börtönévemben minden mérlegelés nélkül kommunistának bírtam vallani magam. Bizonyítékom erre egy verses formájú dokumentum, mely szintén a Fő utcában keletkezett, az új, 1957-es esztendő első napján. Olvasóimat kímélendő csak két szakaszát idézem:

**Hazám rácsait rosszul ráztam,
ezért csuktak kisebb ketrecbe,
most üdülök külön világban,
a sok újságtól szédelegve. (...)**

**Ember vagyok, ember a gondom!
Föl-alá rohangál a vér is
ereimben, amíg kimondom:
és kommunista, csakazértis!**

K. F. főhadnaggal folytatott csevegéseim során hangvételemet nyilvánvalóan ennek a „csakazértis”-nek a pátosza lengte át. Ezzel megnehezíthettem kihallgatóm dolgát, akinek szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy a börtönben a meggyőződéses emberek arányszáma magasabb, mint a pártban. Ezért hangsúlyozta a bennünket összekötő világnézeti elemeket, és ilyen irányú fejtegetéseit azzal toldotta meg, hogy a népmozgalom, melyet ő persze ellenforradalomnak hívott, előbb-utóbb engem éppúgy elsöpört volna, mint őt és a hozzá hasonlókat. (Csak mellesleg jegyzem meg, hogy szabadlábon is el kellett szenvednem az ilyen jellegű érvelést, mégpedig kultúránk felvilágosult szellemű irányítójától. „Azt hiszi – kérdezte, amikor valamelyik betöltött darabom vagy könyvem ügyében felkerestem –, azt hiszi, hogy maga népszerűbb lenne nálunk? Hiszen maga is szocializmust akart, nem? Maga is baloldali, marxista, Lukács-tanítvány – megjósolhatom, hogy nem teremne itt magának sok babér. Nélkülünk még annyi könyve se jelenne meg, mint így.” Máskor, akárcsak K. F. főhadnagy, panaszos hangra váltott át: „Amerre nézek, elvtelen lakájok, mind csak bólogatni tud. Megüriült a Kortárs főszerkesztői széke – kit nevezünk ki oda? Tud egyetlen embert ajánlani? Egyetlennyet, akinek véleménye is van?”)

K. F. főhadnaggal folytatott ideológiai társalgásaim struktúrája mulatságosan hasonlított ezeknek a későbbi eszmecseréknek a vonalvezetéséhez. Én patetikusan vagy ironikusan védek egy magatartást, melynek lehet ugyan morális értéke, de se esélye, se időszerűsége, ők cinikusan a közös érdekekre irányítják figyelmemet, és fenyegetések valamint ígéretések kétágú ostorával próbálnak a helyes irányba terelni.)

K. F.-nek főként patetikus énemmel akadt dolga. A letartóztatásom előtti hetekben ugyanis folyvást az *Állam és forradalommal** etettem az antietatista kommunizmus bennem rejlő ideálját. Lenint és Marxot vonultattam fel Kádár János ellen. Ez ma tébolyítóan hangzik, de akkor egyetlen barátom sem ütközött meg rajta. Egyébiránt valamely szellemi beállítottság időszerűtlensége tartalmi szempontból önmagában nem ellenérv. Kádár például egy ízben kifejtette, hogy a felkelés ellenforradalom volt, mert a munkások nem kelhetnek fel a saját hatalmuk ellen. Én ezt az okfejtést idealistának minősítettem, mert egy téziszből indul ki, nevezetesen

abból, hogy a munkások voltak hatalmon. A marxisták, mondtam, a tapasztalati tényekből indulnak ki, ez esetben tehát abból, hogy a munkásosztály egy emberként lázadt fel. Elképzelhető-e, hogy egy osztály a saját hatalmát akarja megdönteni? Erre csak akkor kerülhet sor, fejtegettem ironikus bájjal, ha elfelejtették értesíteni arról, hogy ő az uralkodó osztály. Minthogy ez nyilvánvaló képtelenség, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy egy másik osztály volt uralmon.

K. F. főhadnagyot feltehetően nem szórakoztattam el ezzel a gondolatmenetemmel. De tartásomnak mindenképpen ilyesfajta mögöttes háttere volt. Talán ennek is tulajdonítható, hogy együttléteink súlypontja a beszélgetésekről hamarosan a kihallgatásokra tolódott át. Nagy ív papírokat és ceruzát tettem elém, és K. F. felszólított, hogy írjam le, mit csináltam október 23-án; vagy milyen tevékenységet folytattam október 23-a és november 4-e között; vagy november 4-étől december 9-ig. Én teleírtam a lapokat, ő elégedetlen arccal olvasta el, aztán új papírt adott, írjak le mindent újra, de őszintén, és ne ilyen hiányosan. Később konkrét kérdésekre kellett válaszolnom. Mit írtam az *Élünk*be? Kik voltak a lap munkatársai? Milyen írókkal, milyen színészekkel találkoztam a Szabad Kossuth Rádióban? hát a munkástanács környékén? Nem tagadhattam, hogy jártam a Tűzoltó utcai felkelőknel, mert riportot írtam róluk – K. F. ez esetben is főként nevekre volt kíváncsi. Különösen érdekelte mindaz, ami Angyal Istvánra vonatkozott, felkelő parancsnoki tevékenységére, Péterfy Sándor utcai főhadiszállására, az ott folyó kormányellenes propagandamunkára, ismét nevek kellett volna neki, nevek és nevek. Én írogattam, de lehetőleg csak általánosságokat, ő a fejét csóválta, visszaadta kiegészítés céljából a papírt, vagy újat adott, vagy visszaküldött a zárkába, hogy gondolkozzam kicsit. Két nap múlva újra hívatott, ugyanazokra a kérdésekre kellett felelnem megint, ami sivatagi vállalkozásnak tetszett. Később gyakran kezdte úgy a kihallgatást, hogy gépelt papírokat tolt elém, hogy írjam alá őket. A gépelt szöveg a vallomásaimat tartalmazta, megspékelve új – részben igaz, részben kitalált – adatokkal. A fejem ráztam, ezt sajnos nem írhatom alá, mert nem minden részletében felel meg a valóságnak. K. F. az olyan ember ingerültségével, akinek oktanul nehezítik a munkáját, új ívvel és egy-egy régi kérdéssel lepette meg. Ismét írni kezdtem, visszafajtom egyre hevesebb vágyamat, hogy fejemben tárolt börtön-verseimet közöljem a papírral.

Kihallgatómat egyébként nem háborította fel, hogy tagadok. Kötetlen beszélgetéseink során el-elmagyarázta, hogy ebből az épületből csak aláírt jegyzőkönyvvel távozhatom, mégpedig részletes, beismerő vallomás esetén a szabad életbe. Ennek híján egy másik börtönbe szállítanak át, és tárgyalásom lesz; de erre is csak aláírt jegyzőkönyv után kerülhet sor. Tagadással semmit sem használok magamnak, csak az időmet húzom. Az év

utolsó napján azzal csábított a jegyzőkönyv aláírására, hogy ez esetben otthon szilveszterezhetnék. „Ugyanazokkal szilveszterezetek együtt, egy házban, akikkel tavaly” – mondtam Angyalra és Gálira utalva. Elhúzta a száját. „És a családja?” „Ha aláírja a jegyzőkönyvet – mondta máskor –, akkor módomban áll napi öt cigarettát engedélyezni Önnek.” („Ha két évig nem politizál – mondta kultúránk felvilágosult szellemű irányítója* negyed századdal később –, akkor még arról is beszélgethetünk, hogy kap egy lapot.”) „Bármennyire gyötör is a cigarettahiány” – válaszoltam –, „ezt nem írhatom alá, mert ez így nem igaz.” Boldog voltam, hogy ezzel zsarol, ugyanis soha életemben nem dohányoztam. Ettől kezdve a potenciális cigarettafüst állandóan ott lebegett az ő íróasztala és az én asztalkám között. December 24-én azonban kis híján lebuktam. „Odahaza nemsokára gyertyagyújtás, Eörsi.” Bólintottam, mint aki értesült erről a dologról. „Nem szeretne inkább a gyerekeivel karácsonyozni?” – kérdezte, majd elém tolta cigarettadobozát. „Nem bánom, kivételesképpen gyújtson rá.” Kínos pillanat. Nem kell nyomozónak lenni ahhoz, hogy rágyújtásom módjából megállapítsa: az orránál fogva vezettem. „Bármennyire szeretnék is rágyújtani – feleltem –, lemondok róla, mert utána még jobban hiányozna a nikotin.” – „Ahogy gondolja – mondta –, nem értem magát, miért nem akar hazamenni?”

K. F. tehát türelmes volt, elfogadható modorú, olykor majdnem szívélyes. Nehezen tudtam elképzelni, hogy néhány évvel korábban emberkínzással foglalatoskodott. Ha már 1953 előtt a testülethez tartozott, akkor bizonyos beosztásokban nem térhetett ki ez elől. De ma sem hiszem, hogy az ilyen tevékenység megfelelt a hajlamainak, habár... Két esetre is emlékszem, amikor sikerült kihoznom a sodrából, az arca eltorzult, egyszer üvöltöni is kezdett. Nem tudom, megúsztam volna-e külsérelmi nyomok nélkül, ha a Kádár-kormány szigorú rendelkezései nem tiltják meg a börtönben a verést. (A rendőrőrszobákon, kiváltképpen vidéken, ennek ellenére dúlt a csihpuhi, sőt némely ügyészégi börtönökben is verték a foglyokat, de a Fő utcában ebben az időszakban tudomásom szerint nem kínoztak senkit.)

Az első – kisebb botrányra akkor került sor, amikor az *Élünk* munkatársai felől faggatott. Gáli, Obersovszky és az én szereplésem nyílt titok volt. Ismertem azonban más munkatársakat is. Vera például szintén írt az *Élünk* számára cikket, akárcsak közös barátónk, aki M. Zs. monogramot biggyesztett írása alá. K. F. főhadnagy kérdésére a fejemet ráztam: semmilyen M. Zs.-t nem ismerek. – Ő bólintott, mint aki épp ezt a választ várta. „Illetve – folytattam – egy M. Zs.-t mégiscsak ismerek úgy-ahogy.” K. F. felkapta a fejét, gondolom, nem annyira a várható információ miatt, hanem mert azt reméltem, hogy végre megtörik a jég. „És ki az?” – kérdezte. „Móricz Zsigmond” – válaszoltam nem túl elmésen, de nagyon hatékonyan. K. F. az asztalra csa-

pott és üvöltöni kezdett. A szövegre nem emlékszem, de mélyebb értelmét szívem rejtekében őrzöm. (Egyébként Gáli Jóskának is feltették ugyanezt a kérdést. Ő puritánabb megoldást választott: közölte, hogy ő M. Zs., és az egyszerűség kedvéért magára vállalta az összes még-be-nem-azonosított cikket, Veréát is. Érzelmesebb ember volt nálam, jobb és önfeláldozóbb; bizonyára a bíró is, aki másodfokon halálra ítélte, egy könnyecseppet törölt ki a szeméből az ítélet indoklása előtt.)

Másodszor akkor hoztam ki K. F.-et a sodrából, amikor jelenlétében először kerülhettem érintkezésbe a külvilággal. Kádár Miklós, a büntetőjog tanára engedélyt kapott arra, hogy felkeressen a Fő utcán. Közölte velem, hogy családom felkérésére – elhunyt apám régi jó ismerőse volt – ő fogja ellátni védelmemet. Ha magam elé próbálok képzelni, természetes, széles vállú, hatvan év körüli férfit látok. Arcát nem tudom felidézni, szavait azonban megőriztem. Talán drámairói hajlamaimból következik, hogy a dialógusok, és általában a szövegek mélyebben ivódnak belém, mint a tárgyak, arcok és nevek.

Arra sem emlékszem világosan, hogy hol került sor a beszélgetésre. Hajlamos volnék azt állítani, hogy egy folyosón, de nehezen elképzelhető, hogy folyosón ácsorogva társalogtunk volna. Valószínűbb, hogy itt csak találkoztunk, és aztán bementünk egy szobába, de nem K. F.-ébe. Kádár professzor szemben ült (vagy mégis: állt?) velem, K. F. főhadnagy pedig a bal oldalamon.

A professzor először hogylétem felől érdeklődött, mégpedig tegező hangnemben – erre feljogosítva érezte magát mint apám barátja. Megnyugtató, hogy családom, beleértve anyámat, jól van, és mindenki nagyon vár haza. Teljes testéből beszélt, halkán, személyre szólón, de azért K. F. számára is jól érthetőn, mint egy túl rutinos színész. Megkérdezte, hogy van-e kifogásom a bánásmód ellen. Tagadó válaszom elégedettséggel töltötte el. Aztán rátért a lényegre: arra kért, hogy ismerjem be bűnösségemet. Ez esetben számíthatok gyors szabadulásomra. Nem hazugságra biztat, és nem is gerinctelen önfeladásra, hanem csakis arra, hogy ismerjem be az igazságot. Hiszen ki állíthatja manapság magáról, hogy mindig mindent helyesen látott, és sohasem tévedett. Márpedig a tévedés, válságos történelmi időkben, tettekké transzponálódva jogi értelemben büntendővé válhat. Ilyen értelemben szinte mindenki bűnös, és mindenkinek kötelessége szembenézni a tetteivel. Még a kormány is ezt teszi, felelős politikusok nyíltan ismerik el a hibáikat. Tőlem sem kér többet. Ezt azonban feltétlenül meg kell tennem, családom érdekében is. Ennek ugyanis az én esetemben igen gyorsan praktikus következményei lennének. Ha valóban dolgozni akarok a hibák kiküszöbölésén, akkor ehhez ki kell jönnöm a börtönből. De meg kell értenem, hogy senkit sem engedhetnek ki a büntelenség sugárkoszorú-

jával a fején, mégpedig nemcsak presztízszokokból nem, hanem mert ez nem is volna igazságos.

Így vagy ehhez hasonlóan zengett Kádár professzor hangja, fojtottan, de jól érthetően, és minthogy nekem nem volt kedvem megmukkanni, a monológ a végtelenségbe nyúlt volna, ha K. F. főhadnagy egy idő után meg nem elégszik. Két mondat közt, egy kurta szünetet kihasználva felszólított, hogy nyilatkozzak: bűnösnek tartom-e magam, vagy sem. „Természetesen bűnösnek tartom magam” – válaszoltam. Nagy csend támadt. „És pedig miben?” – kérdezte a professzor. „Abban, hogy mindenféle hazug verseket írtam, például Rákosi Mátyásról is, hatvanadik születésnapjára.” – „De hiszen te hittél abban, amit írsz” – szakított félbe a professzor. „Az mindegy, objektíve hazugság volt, és még József Attila-díjat is kaptam érte, ami azt bizonyítja, hogy érdekemben állt ilyesmiben hinni. Joggal csuktak be, megérdemlem a börtönt, mert ilyen verseket írtam.” K. F. főhadnagy ekkor gorombán, bár nem üvöltve félbeszakított és véget vetett a beszélgetésnek. A döbönt professzor megpróbálta újra átvenni a szót, de K. F. főhadnagy haladéktalanul elvezettetett.

Ennyi kérdés után azt sem hallgathatom el, hogy némely csatákból vesztesen kerültem ki. Egyik vereségre különösen tisztán emlékszem, mert sokat szégyenkeztem miatta. K. F. eléim tolt egy gépelt vallo-mást, talán másfél oldalast, mely pontosan tartalmazta annál a Sebestyén Miklósnál tartott összejövételnek a lefolyását, amelyről az orosz nyomozó is tudakozódott. A szöveg alatt ott virult Obersovszky aláírása. „Látja, Eörsi” – mondta K. F. –, „nem érdemes tovább tagadnia. Olvassa fel azokat a mondatokat, amelyek valótlanságot tartalmaznak.” Csakhogy a szöveg minden szava igaz volt: Sebestyén címe, az összejövétel időpontja és időtartama, a jelenlévők névsora, a megbeszélés témaköre, sőt a részletek is.

Obersovszky Gyulát a forradalom idején ismertem meg. Néhány évvel idősebb volt nálam, de még ő is a húszas éveit taposta. Az *Igazság* szerkesztőségében láttam először, melyet ő alapított az októberi napokban. Attól fogva letartóztatásáig többször találkoztunk, hiszen ő kezdeményezte az *Élünk*et, és ő lett volna szerkesztője a *Munkásújságnak* is, melyet a Nagy-budapesti Központi Munkástanács tervezett. Mindezekbe a munkálatokba bevonta Gálit, aki viszont engem kapcsolt be, csöppet sem kedvem ellenére.

Gyula első pillanattól kezdve egyszerre táplálta szeretetemet és humorérzékemet. Látom, amint az asztalfőn trónol, mi, jövődöbeli munkatársak, az asztal két oldalán. Gyula beszél – nem is beszél, hanem lobog, és épp az időszzerű helyzetet ecseteli, a feladatokat, a világpolitika sivárságát és a nemzet sebeit. „Kossuth Lajos – gondoltam –, ilyen lehetett fiatal korában Kossuth Lajos.” Pontos helyzetmegítélés és rengeteg szóvirág, de a szóvirág szíve mélyéről fakad, és az analízis lángol.

Vidékről jött költő és újságíró, roppant becsvággal és energiákkal. Évekig ültek a száján, és most egyszer csak odébb lódult a fenék. Egy pillanatig sem kételkedtem abban, hogy Gyula a halált is vállalná a forradalomért. Pátoszána ez adta meg az erejét és humorát is, mert épp olyan magával ragadóan szónokolt a kis szerkesztőségi szobákban életről vagy halálról, mint egy glossza valamely kitételéről. Ugyanazok a taglejtések, ugyanaz a magas fokú izzás, mely egyetlen tömbbe olvasztja különönmű anyagát. Heinén nevelődött íróniám csiklandó ingerei állandó harcban álltak az odaadó bámulattal, míg hallgattam őt. Nem csoda hát, hogy meglátva aláírását arra gondoltam: Gyula nem törhető meg, nyilván tudja, mit csinál, és aláírtam a papiros másolatát. (Később, már ítélet után, közös zárkába kerültünk, és rögvest kérdőre vontuk egymást. Kiderült, hogy őt meg az én aláírásommal csapták be. A valódi vallomástevő, Gyula egyik fehérsapkás barátja és egykori vidéki kollégája első napján ott állt az ajtóban, amikor bevezettek, ezúttal fehér sapka nélkül, és amikor pillantásunk találkozott – akkor már tudtam, hogy spicli –, ajkára nyomta mutatóujját, és megrázta a fejét, hogy isten szerelmére, csak el ne áruljam őt.) Az esetből megtanultam, és tovább is adom közhasználatra, hogy ha a nyomozó hatóság más személy vallomására hivatkozik, akkor nem szabad beérem szóbeli vagy írásos bizonyítékokkal, hanem szembesítést kell kérnem. A hatóság, amióta nem verheti pacallá delikvenséit, nem szívesen teljesíti az ilyen kérést, mert attól tart, hogy a kihallgatottak erőt merítenek egymás látásától, és egybehangelőleg vallomásukat.

A történethez – konszolidációnk történetéhez – hozzátartozik még, hogy Obersovszky, akit halálra ítélték, majd ítéletét a nemzetközi tiltakozás hatására életfogytiglani börtönre enyhítették, és csak 1963-ban szabadult, ismét főszerkesztő lehet Kádár János uralma alatt, noha nem tagadta meg elveit, sem a saját '56-os magatartását. Az ő irányításával készül a *Sportfogadás* című szaklap. Képzeld el Kossuth Lajost mint a totóügyek legfőbb potentátját, és máris kulcsot kapunk a társadalmi közmegegyezéshez, mely életünknek irányt szab.

6.

Még jegyzőkönyvem lezárása előtt zárvatársat kaptam, egy Táky Gyula nevű húszéves Széna téri felkelő személyében. Munkásfiú volt, igen vidám és mozgékony fickó, az akkor divatos slágerek megszallottja. Először jött nekem kapóra a börtönrend, mely folyvást meggátolta abban, hogy kedvére dalolásson; másrészt viszont kedvenc foglalatosságunkban, a birkózásban is minduntalan megzavart – ez a Táky-gyerek ugyanis állandóan bunyózott volna, kopaszra nyírt kobakját a gyomorszájamba döfte, játékosan, mint egy kölyökku-

tya, és máris gyúrtuk-gyömöszöltük egymást. E mulatságban én is kedvetem leltem, de folyton ránknyitott az ór. Ennek ellenére sikerült néhány bordáját megrepsztenem, mert egy ízben, amikor ő került alulra, épp a priccs élére zuhant.

Alig beszélgettünk egymással, mert közös témául csak viselt dolgaink kínálkoztak volna, és még kezdőként is tudtuk, hogy ilyesmiről az ember, különösképpen a kihallgatások időszakában idegenekkel a zárkában nem cseveg. Kialakítottunk egy modus vivendit: ő dududuzhatott halkan maga elé, én ebben nem gátoltam; ha viszont versen törtem a fejem, akkor csöndben maradt. Annyit megérkezése napján elregejt magáról, hogy sok más felkelővel együtt bevagonírozták, és ki vitték az országból Ungvárig vagy Munkácsig. Ott kopaszra nyírták őket, és már úgy volt, hogy utaznak tovább, de egyszer csak megfordult a vonat. Sörtéit bizonyítékként a képemhez dörzsölte, és máris ürügy kínálkozott újabb birokra. Néhány nap múlva K. F. főhadnagy felháborodottan elújságolta: azzal rágalmazták a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányt, hogy fiatalokat hurcolt a Szovjetunióba. Én vigyorogva megjegyeztem, hogy ez aligha rágalom, zárvatársamat például meg is nyírták ott. „A zárvatársát?” – kérdezte K. F., majd felpattant és kisietett a szobából. „Zárvatársa hazudik – mondta, amikor visszatért –, egyetlen embert sem szállítottunk ki a Szovjetunióba.” Nyilván tévedésből kaptam ilyen zárvatársat; másrészt annyi volt már január közepéig a letartóztatott, hogy nem jutott mindenkinek külön zárka. Amikor Tákyt beszámoltam erről az epizódról, röhécselni kezdett. „Ő volt a vagonban vagy én? – kérdezte. – Majd megmutatom neki a pöcsömet.” Testének szőrzetét is lenyírták, és a serkenő szőrtől rárártört a viszketegség. Röhécselve vakaródzott, és egyébként is szívesen röhécselt, például ahányszor át-passzoltam neki a spangnit.* Én ugyanis napokkal az ő érkezése előtt engedélyt kaptam napi öt cigarettára. Mivel nem akartam elárulni, hogy nem dohányzom, rágyújtottam, ahányszor az ór az etetőn át tüzet adott, aztán gyorsan eloltottam, és a szalmával tömött párnába dugtam a dohányrudat. Így hát némi tartalékkal büszkélkedhettem, amikor a még dohánytilalommal sújtott Táky megérkezett. Napi tíz cigarettát szívott el röhécselve, mert kettétörtük őket, és én azt hazudtam az órnek, hogy takarékoságból egyszerre csak felet szívok el. Ezért naponta tízszer kaptam tüzet, rágyújtottam, hátammal eltakartam a kukucsát, Táky röhécselve szívta a spanglit, majd rágyújtott az egyik feléről a másikra, mindig készen arra, hogy gyors ajtónyitás esetén a kezembe csúsztassa a bűnjelét. Előbb hagytam el a Fő utcát, mint ő, és többé sohase láttam, nem is hallottam róla, csak arról értesültem, hogy a Széna tériek legnagyobb részét kivégezték. Táky nevére senki sem emlékezett későbbi zárvatársaim közül, de én sajnos lehetségesnek tartom, hogy egy szép reggelen röhécsel-

ve – mert kölyökkutya-derűje, gondolom, akkor sem hagyta cserben – megállt az akasztófa alatt.

Fogságom új korszaka a rabomobilban kezdődött, 1957. január 28-án. Egyenként vezettek bennünket az ormótlan, zárt teherautóhoz, mely belül egyszemélyes fülkékre volt osztva. Elfoglaltuk helyünket az abszolút sötétben. Néhány ór is felszállt utánunk, ők persze nem a fülkékben időztek. Beszélgetni vagy bármilyen életjelet adni tilos volt. Már megindult a kocsi, amikor felcsendült Angyal Pista hangja – teljesen nyugodtan, elfogulatlanul a következő kérdőmondatot irányította a vaksötétbe: „Mondja, Horváthné, miért vallotta maga azt, hogy én húsz orosz ledobattam a harmadik emeletről?” – „Mert annyira akarták hallani” – válaszolta egy fiatal női hang. „Ja, az más – hangzott a válasz –, ha annyira akarták hallani, akkor nem is mondhatott mást.” Nagy örömmel üdvözöltem Pistát. A női hang újra megszólalt: „De jó, hogy

itt van, Pista, ugye nem haragszik rám?” – „Hogy a fenébe haragudnék?” – kérdezte a barátom. Nyilván rögtön megértette, amit én csak jóval később, amikor Angyallal és Horváthnéval közös perben szerepeltem: ez a húszéves titkos prostituált már szakmájánál fogva sem volt abban a helyzetben, hogy bárkinek az óhajára „nem”-et mondjon. Azért rakták velünk egy perbe – holott én például a tárgyalóteremben láttam először –, mert tőle akármilyen vallomás beszerezhető volt; továbbá azt is remélték, hogy társasága morálisan kompromittált bennünket. Horváthnéban nem kellett csalódnunk. Csak egyetlen témakörben makacsolta meg magát, mint erről a rabomobil éjszakájában értesültem. „Kérdezgették, hogy kivel basztam a Péterfy Sándor utcaiak közül, hogy ezzel is, meg azzal is, de én megmondtam nekik, hogy a picsámhoz semmi közük, mert az az én saját nevelésem.” – „Így igaz, Horváthné” – válaszolta a barátom.